

Tuinterrarium of terrariumtuin?

Ruud Wolterman
Geerdinkhof 206
1103PX Amsterdam
tel: 020-6004155
r.wolterman@amc.uva.nl
foto's van de auteur

INLEIDING

Sinds 5 jaar lopen bij mij een aantal smaragdhagedissen en enkele andere soorten reptielen en amfibieën los door de tuin. Door enkele ingrepen vormt de tuin een goede verblijfplaats gedurende het hele jaar, zonder veel 'overlast' te veroorzaken, d.w.z. in de tuin eten, bezoek ontvangen en onderhoudswerkzaamheden kunnen gewoon doorgang vinden. Waarom zou je op deze manier je hobby uitoefenen, zo vraag je je misschien af?

De belangrijkste reden is misschien wel de terugkeer van het natuurlijke gedrag van de dieren. Bleken mijn hagedissen in het binnenterrarium tam en zelfs wat 'vadsig' te zijn geworden, vanaf het moment dat ik ze in de tuin liet lopen waren ze weer alert, schuw en bliksemsnel. Ook de kleur wordt veel intenser in de zon. Maar ze wennen ook

aan menselijke handelingen en blijken erg nieuwsgierig. Elke kleine verandering in de tuin wordt direct onderzocht; een nieuwe tuinbank of bloempot wordt regelmatig bekeken of beklommen. Heb je de gewoonte zo nu en dan meelwormen te voeren, dan zullen smaragdhagedissen zich al snel gedragen als 'spreeuwen rond de snackbar' zogauw je wat meelwormen begint te strooien. Tenslotte, wat is er nou leuker dan hagedissen die over het terras lopen en langs het paadje liggen te zonnen?

Jarenlang hield ik mijn reptielen (voornamelijk amfibieën en enkele Europese hagedissensoorten) zoals gebruikelijk achter glas in een ruim binnenterrarium. Uiteindelijk belandden mijn dieren in een bak van 1.80x1.00x2.50m (hxbxl). Voor deze bak moest een hele kamer ontruimd worden en heb ik heel wat zakken zand, aarde, stronken en

Tuinoverzicht

Zonnend voor de schuifpui

stenen naar binnen gesjouwd. Hierin huisvestte ik een paartje parelhagedissen en later ook enkele smaragdhagedissen. In wintertijd ging de verwarming uit en plaatste ik zelfs het koelement van een oude koelkast in de bak. Hoewel ik regelmatig nakomelingen had, bevredigde dit toch niet na verloop van tijd. De dieren blijven toch ernstig beperkt in hun bewegingsmogelijkheden en ook de invloed van het weer en de seizoenen kan toch niet voldoende nagebootst worden. Na een bezoek bij Henny v/d Woude en Marianne Hoekstra, die al jaren hun smaragdhagedissen in de tuin hielden was ik "om".

Zes jaar terug besloten we tot de aankoop van een huis over te gaan en het zal je niet verbazen dat daarbij speciaal op de tuin werd gelet.

De tuin (of terras / balkon) moet wel aan een aantal voorwaarden voldoen. Hier wil ik nader op in gaan, n.a.v. mijn eigen ervaringen en de ervaringen van een aantal medehobbyisten.

Welke zaken dien je niet over het hoofd te zien wanneer je van plan bent de dieren, of een aantal er van, vrij in de tuin te laten lopen?

ZONLIGGING

Als we een keus moeten maken is zuid/zuidoost het beste. De dieren zijn bij mooi weer in het voorjaar de gehele dag actief en zomers vaak alleen in de ochtend (en soms laat in de middag opnieuw). Tegen het najaar nemen de activiteiten snel af, vaak zijn ze dan maar een dagdeel te zien. Mijn hagedissen staan vroeg op. Zo gauw de zon in de tuin schijnt zijn ze aanwezig. In maart en oktober is dat vanaf ongeveer halftien tot vijf of zes uur 's middags en dat loopt op naarmate het jaar vordert. In juni schijnt de zon al om zeven uur in de tuin tot halftien in de avond. Door het hele jaar heen zijn ze in de ochtend aanmerkelijk actiever dan de rest van de dag. In de zomer, maar ook later in het voorjaar houden ze een uitgebreide 'siësta' van enkele uren vanaf het middaguur. Begint de dag bewolkt of regenachtig en knapt het weer pas op in de loop van de middag, dan laten de meesten van mijn dieren zich niet meer zien. Begint de dag zonnig maar slaat het weer daarna om dan zijn alle dieren in de ochtend wel present.

Als we de hele dag willen genieten van onze dieren in de tuin, dan is "twijfelweer" het beste. Dus halfbewolkt, half zonnig of, nog beter, wanneer de zon enige moeite heeft om door het wolkendek heen te schijnen. De dieren moeten dan vaak en langdurig zonnen en hebben korte activiteitsperiodes, verspreid over de hele dag.

ONTSNAPPINGSMOGELIJKHEDEN

Mijn eigen tuin heb ik omheind met een schutting, deels beton, deels hout. Deze steekt een meter diep in de grond en twee meter boven het maaiveld. Als scheiding met de buren stond reeds een bakstenen muur. Tegen het bovenste deel van de schutting en de muur heb ik aan de binnenkant een strook draadglas bevestigd van twintig centimeter hoogte (zie foto). Dit hoeft geen storend gezicht te zijn; aan de binnenzijde groeien er voldoende struiken en klimplanten voor. Wel voldoende afstand houden tot de omheining natuurlijk. Let ook goed op overgroeïende planten of boomtakken vanuit belendende tuinen, zodat deze niet als ontsnapingsbrug kunnen dienen.

Natuurlijk zijn er ook andere mogelijkheden, zoals een lage schutting of een laag muurtje (dat kan best minder dan een meter zijn). Leen Dijkshoorn in Schiedam heeft al tientallen jaren allerlei Europese hagedissen in de tuin achter een laag muurtje van Ytong-blokken (zie foto). I.p.v. draadglas kan ook een ander glad materiaal gekozen worden zoals plastic golfplaat, plexiglas, PVC, vijfervolie enz. Denk ook aan vensters, dakgoten, schuurdeur, achterom enz. Zeer regelmatige controle van de afdichtingen en eventuele overgroei is noodzakelijk! Vooral houten delen kunnen gaan wijken, laat daarom geen klimop of andere sterk wortelende planten tegen een houten schutting groeien (Eigen ervaring!). Hagedissen klimmen ook graag in struiken; in mijn tuin vind ik ze regelmatig boven in de blauwe regen, in kamperfoeliestruiken, of op de 2,5 meter hoge pergola. In de vijf jaar dat hagedissen mijn tuin bevolken heeft één dier kans gezien te ontsnappen. Ze sprong daarbij waarschijnlijk via een iets te hoog takje van een klimhortensia op de muur. Ik heb haar twee keer uit een sparrenboompje bij de buren verwijderd.

Tuinafdeling bij Leen Dijkshoorn

Bedenk dat er twee soorten hagedissen zijn: zij die proberen te ontsnappen en zij die dat NIET proberen. Dat klinkt misschien wat cryptisch, maar ik zal twee voorbeelden geven. Mijn tuin meet ruim 100 vierkante meter en wordt bevolkt door één mannetje en vier wijfjes smaragdhagedissen. Het vijfde wijfje is twee keer uitgebroken, blijkbaar is deze 1:4 in mijn tuin, een goede verhouding. Na verwijderen van een wijfje is nooit meer een hagedis ontsnapt.

Edo van Uchelen heeft een soortgelijke ervaring met een tweede *Podarcis sicula* mannetje in de tuin. Ook juist dit dier zette alles in het werk om uit de tuin te ontsnappen.

Kort samengevat: biedt de tuin voldoende zonplaatsen, schuilmogelijkheden, voedsel, eiafzetplekken en plaatsen om te overwinteren, dus is er geen sprake van overbevolking (liever geen tweede mannetje), dan blijkt er helemaal geen drang om te ontsnappen.

MOGELIJKHEDEN OM TE SCHUILEN EN TE ZONNEN

Zonplaatsen en schuilplekjes zijn even belangrijk

en bedenk daarbij dat er meerdere plekken moeten zijn waar de dieren ieder apart kunnen zonnen en wegkruipen. In een betrekkelijk kleine ruimte als een binnenterrarium levert het vaak geen problemen op wanneer meerdere dieren tegelijk van een warmtelamp gebruik maken. Zo gauw we deze dieren loslaten in de tuin verdragen ze elkaar absoluut niet meer (eigen ervaring). Als plaats om te zonnen voldoet het paadje naar de schuur net zo goed als een terrasje, het gazon, een vensterbank of enkele speciaal daarvoor geplaatste stronken, boomstammetjes, stenen of muurtjes. Denk er ook aan dat er zowel 's morgens als 's avonds "gezond" kan worden.

Voor de schuilplaatsen geldt hetzelfde verhaal. Ieder dier zal een vast holletje in beslag nemen en dit met hand en tand verdedigen. Deze holletjes worden niet het hele jaar door bezet. Vaak gebruiken ze in de zomer een heel andere plaats dan tegen de winter of in voortplantingstijd. Zelf graven doen ze niet zo vaak, ze gebruiken meestal reeds aanwezige geschikte plekken, zoals een stapel hout of stenen, een grote stronk, vijverrand, ruimte onder de schuur of het tegelpad enz.

Tuinoverzicht met winterslaapplaatsen achter de muurtjes

OVERWINTERINGSPLAATSEN

Naast het voorkomen dat de dieren ontsnappen zijn goede overwinteringsplaatsen de belangrijkste voorwaarde. In mijn tuin heb ik een vijver gegraven en de daarbij vrij gekomen grond verspreid over een flinke laag puin. Het geheel heb ik afgewerkt met met stenen en delen van muurtjes (zie foto). Deze constructie werkt goed, de dieren vinden er zowel vele schuilplaatsen in als overwinteringplaatsen. Voor de dieren is het ook mogelijk deze "hopen" op diverse plaatsen van onderen en via de zijkanten binnen te komen. Belangrijk is natuurlijk dat er tussen het puin voldoende open ruimtes blijven. Wanneer de grond erover gewerkt wordt dien je dit dus niet "in te wateren". Planten, en met name veel inheemse flora, maar ook allerlei rotsplanten zullen uitstekend groeien op zo'n luchtig geheel. Zelf breng ik in het late najaar, als de dieren al lang en breed in rust zijn, een dikke laag afgevallen blad aan, op en langs de hopen als extra isolatiepakket.

Ik heb ook op twee plaatsen in de tuin overwinteringholen gemaakt. Ze bestaan uit tempex dozen op ongeveer 70 cm diepte. Ze zijn gevuld met schors en bladeren en te bereiken door PVC loop-

buizen, die vanuit de doos uitkomen op het 'maai-veld'. Deze buizen heb ik eerst opgeruwd aan de binnenkant door er vloeibaar cement doorheen te gieten. Denk eraan dat de bodem van de doos goed gedraineerd wordt anders loop je kans dat deze dozen na enkele weken volstaan met regenwater, dat ook kan binnen lopen via deze pijpen. Ik heb overigens geen idee of en hoeveel hagedissen van deze plaatsen gebruik maken.

WAAR GAAN DE DIEREN IN WINTER-SLAAP?

In mijn tuin is dat stevast de plaats waar in het vroege voorjaar het eerst en het langst de zon schijnt. Logisch natuurlijk, daar kunnen ze direct naast hun winterverblijf opwarmen in de eerste voorjaarszon. Ik had mij vergist en dacht dat de dieren de warmste plek zouden kiezen; namelijk onder of tegen het huis, niet dus! Let daar op wanneer je de tuin gaat aanleggen of aanpassen. Verstandiger is misschien om gedeelten van de tuin niet op te hogen met puin om zodoende overwinteringplaatsen te creëren,

Podarcis sicula met zelf gevangen prooi

Composthoop met Smaragdagedissen

maar enkele flinke kuilen te graven en die te vullen met puin met daarover een laag grond. Pas op: eerst de hoogte van het grondwater in de winter vaststellen! Op die manier zijn de dieren goed beschermd tegen vorstperiodes (Denk wel aan de toegangsmogelijkheden voor de dieren). Bij strenge vorst dek ik mijn opgehoogde overwinteringplaatsen tijdelijk af met noppenfolie. Voor mijn eigen gemoedsrust heb ik enkele jaren geleden twee thermoelementen ingegraven op plaatsen waarvan ik vrijwel zeker weet dat de dieren daar overwinteren. Deze voelers zenden op twee verschillende frequenties de temperatuur naar een ontvangststation in huis. Als hun temperatuur het nulpunt nadert ga ik maatregelen nemen, dat is overigens pas na een week flink vriezen! De volgende winter wil ik ook eens gaan experimenteren met elektrische verwarmingskabels.

Ik heb in de laatste vier winters nog geen dieren verloren ondanks verscheidene perioden van ruim tien graden vorst. Belangrijk is dat de dieren de tuin goed kennen. Plaats nieuwe dieren NOOIT tegen het einde van de zomer, maar juist in het voorjaar in de tuin. Zodoende hebben ze een heel seizoen de tijd om de tuin te leren kennen en een goede overwinteringplek te vinden.

VOEDSELAANBOD

Het eerste jaar dat mijn hagedissen de tuin bevolkten heb ik regelmatig (bij)gevoerd uit angst dat de dieren anders zouden verhongeren. Dat bleek later overbodig.

Het gevolg van regelmatig voeren is dat de dieren niet meer zelf op zoek gaan. Ze wachten veel liever een paar dagen op vette meelwormen dan zelf op pad te gaan (ook eigen ervaring!).

Het laatste jaar (=5e jaar) heb ik alleen wat bijgevoerd vlak na de winterslaap, nadat de wijfjes eitjes hadden afgezet en voor de winterrust in de loop van september. Ook als er bezoek is blijkt het een leuke attractie om de hagedissen op het terras te verzamelen met wat meelwormen.

Natuurlijk verschaft niet elke tuin dezelfde hoeveelheid voedsel. In een nieuw ingerichte tuin moet het insectenleven nog op gang komen en is (bij)voeden noodzakelijk. We kunnen de zaak snel op gang helpen met diverse aanpassingen. Als we de tuin beplanten met veel inheemse bloemen zal dat zorgen voor veel meer insecten dan de kweekvarianten van veel populaire uitheemse tuinplanten. Wilde cichorei, toortsen, papavers, koninginnekruid, kattestaarten enz. zullen veel insecten aantrekken. Denk ook aan een eventuele vijver met

Glazen rand langs schutting en schrikdraad

oeverbegroeiing en een flinke laag afgefallen blad onder de struiken. Een tuin met veel structuurverschillen en overgangen en hier en daar wat dood hout (stammetjes) zal ook veel rijker aan voedsel zijn. Als laatste kan ik (ook uit eigen ervaring) melden dat een composthoop het summum van voedselaanbod vormt. Indien goed aangelegd, is deze reukvrij en bevat een enorme hoeveelheid pissebedden, wormen, kevers, slakjes enz. Op elk uur van de dag zijn er wel een of meerdere hagedissen of padden actief op of rond deze composthoop (zie foto).

EIAFZET MOGELIJKHEDEN

Een geschikte eiafzetplaats is een niet te onderschatten voorwaarde wanneer de dieren door de tuin lopen. De smaragdhagedissen in mijn tuin ontwaken in maart, de mannetjes soms al eerder, en copuleren van half april tot half mei. Ieder jaar hebben de drie of vier wijfjes rond eind mei / begin juni hun eitjes afgezet in de tuin. Soms gebruiken ze een zanderig deel waar gemakkelijk te graven is, dat bijna de hele dag in de zon ligt en soms gebruiken ze een zwarte bloempot hangend aan de schutting in de volle zon. Voor beide plaatsen geldt: enigszins vochtig, makkelijk te graven en vrijwel de hele dag op de zon geëxposeerd. De hoogzwangere wijfjes zie ik elk jaar her en der in de tuin

"proefboringen" verrichten, maar ze besluiten telkens de voornoemde plaatsen te gebruiken. Aangezien het aantal geschikte eiafzetplaatsen zeer beperkt is kost het weinig moeite om jaarlijks de legfels terug te vinden. De eitjes graaf ik voorzichtig op en plaats ze in een stoofje bij ongeveer 26 graden, na ruim 50 dagen kruipen de jongen uit het ei. In mijn tuin zorgt elk volwassen wijfje jaarlijks voor een legsel van 10 tot 19 eitjes (Dit kan fluctueren). Het uitvangen van een hoogzwanger wijfje, is geen goede optie, het levert alleen maar veel stress op en verlies van de eitjes; niet doen! Een hoogzwanger wijfje nieuw in de tuin zetten kan ik ook niet aanraden, ze hebben hun tijd nodig om een geschikte plek te vinden.

Het kunstmatig uitbroeden van de eitjes is een keuze. Ik heb tot nu toe één nest niet kunnen vinden en trof begin oktober juvenielen in de tuin aan. Leen Dijkshoorn te Schiedam, heeft al vele jaren zijn smaragdhagedissen (en andere Europese hagedissen) in de tuin en meldde vorig jaar, ook begin oktober, 24 juvenielen in de tuin te hebben aangehouden. In zijn tuin staan ook een aantal glazen kooien waarin de temperatuur gemiddeld hoger is, de dieren kunnen vrijelijk in en uitlopen, waarschijnlijk gebruiken ze deze plaatsen ook om de eieren af te zetten. Het verdient wel aanbeveling om de juvenielen daarna binnenshuis nog enkele weken

Testudo hermanni voor de "serre", bij Lodewijk IJlst

aan te laten sterken alvorens ze in winterslaap te laten gaan. De eerste winterslaap van de juvenielen gebeurt bij mij onder gecontroleerde omstandigheden (in de koelkast).

TOEGANKELIJKHEID

Het klinkt misschien wat overbodig, maar bedenk al tijdens de aanleg of veranderen van de tuin dat je straks overal bij moet kunnen komen. Om een voorbeeld te geven; in mijn tuin groeit een klimhortensia tegen een scheidingsmuur. Echter hij staat achter de vijver, dus dien ik telkens een lange ladder te hanteren bij het snoeien (niet handig!). Ook de glasstroken langs de gehele tuin en schuur dienen regelmatig gecontroleerd te worden, een smal looppaadje brengt dan uitkomst. Als je overwinteringplaatsen tijdelijk wilt afdekken met noppenfolie of bijverwarmen met kabels, houdt hiervoor dan ook ruimte.

PREDATORS

Een van de eerste vragen die gesteld wordt luidt vaak: "Hoe zit het met de buurtkatten, de eksters

en kraaien?"

Wel, in mijn buurt komen eksters en kraaien veel voor en regelmatig zie ik ze in de tuin, echter er is nog geen enkel slachtoffer gevallen. Goeddeels kan ik dat verklaren door de gedragsverandering van de hagedissen wanneer ze in de tuin losgelaten worden. Bij iedere plotselinge beweging 'schieten' ze weg, dus ook als er plotseling een vogel overvliegt of landt in hun buurt. Ook reigers heb ik elk jaar wel een paar keer in de tuin, maar ik mis nog steeds geen dieren. De katten zijn een groter gevaar. Tot vorig jaar meden de katten uit de buurt mijn tuin, deels door hardhandige verjaging en deels doordat er geen geschikte plekken zijn om hun behoefte te doen. Echter in de zomer van 1999 viel er toch een slachtoffer; een prachtig wijfje. De buurvrouw, eigenaresse van de kat, kwam het slachtoffer eerlijk terugbrengen.

Edo van Uchelen had al eerder ervaringen met katten in de tuin en raadde mij schrikdraad aan (zie ook: van WESTBROEK 1991). Ik heb nu op enkele centimeters boven de schutting en muur schrikdraad gespannen (zie foto) en nadien nooit meer een kat gezien. Kortom een afdoende oplossing die ik iedereen kan aanraden.

Ik heb in de afgelopen jaren twee muizen in de tuin in een muizenval gevangen. Denk er wel aan wanneer je muizen vallen zet, dat de hagedissen of andere tuinbewoners geen gevaar lopen! Spitsmuizen zouden tijdens de winterslaap wel een gevaar voor onze dieren kunnen vormen.

Tot zo ver de voorwaarden die ik van belang acht.

WELKE SOORTEN KUNNEN WE BUITEN HOUDEN?

Het belangrijkste criterium is natuurlijk dat de dieren winterbestendig moeten zijn. Een smaragdhaagedis uit een berggebied of bijvoorbeeld Hongarije is veel "winterbestendiger" dan dieren uit Zuid-Frankrijk of Italië. Goede overwinteraars zijn vanaf eind september/begin oktober verdwenen en niet pas in november! Bedenk ook dat het in ons kikkerlandje in de zomer veel vochtiger kan zijn dan veel populaire terrariumdieren gewend zijn. Marianne Hoekstra bijvoorbeeld heeft een deel van haar tuin overdekt zodat er ook omstandigheden zijn gecreëerd waaronder allerlei uitheemse planten (cactussen en vetplanten) goed kunnen gedijen. Bedenk wel dat in een hoog omheinde tuin het al gauw enkele graden warmer is en er staat natuurlijk veel minder wind. Een andere oplossing is natuurlijk om in het najaar een aantal dieren uit te vangen en gecontroleerd te laten overwinteren. Bijvoorbeeld landschildpadden lenen zich uitstekend voor een zomer buiten in de tuin gevolgd door een gecontroleerde overwintering. Omdat schildpadden vaak meer warmte nodig hebben heeft Lodewijk IJlst tussen het nachtverblijf en uitloop naar de tuin een kleine 'serre' geplaatst (zie foto). Hierin schijnt 's morgens de zon waardoor de temperatuur sneller oploopt en bij koude of bewolkte dagen brandt hier een extra lamp. De schildpadden weten deze plaats feilloos te vinden (EENDEBAK 1991). Ook Marianne Hoekstra heeft ervaring met *Testudo hermanni* in de tuin. Tevens blijken Roodwangschildpadden en andere moerasschildpadden geschikte tuinvijverbewoners te zijn.

HOEVEEL DIEREN

Dit verschilt per soort. De meeste ervaring is opgedaan met Smaragdhaagedissen, Ruïnehaagedissen

(*P. sicula*) en enkele andere Europese *Podarcis*-soorten. Hierboven heb je kunnen lezen wat mijn eigen ervaringen zijn. Voor hagedissen is naast de oppervlakte van de tuin, de inrichting en zonligging van groot belang. Diverse hobbyisten hebben ook ervaring met vuurbuikpadden (*B. bombina* en *B. orientalis*), groene padden en diverse soorten salamanders. Dan gelden weer andere criteria, zoals grootte en diepte van de vijver(s) en de watertemperatuur.

Over het algemeen heb ik niet bemerkt dat verschillende soorten elkaar vaak lastigvallen, ook de combinatie reptielen en amfibieën levert bij mij weinig problemen op. Hier valt echter nog veel te experimenteren.

Een vijver in de tuin levert natuurlijk meerdere voordelen. Naast leefruimte voor amfibieën, trekt een goed begroeide vijver en oevers veel extra insecten, waaronder zweefvliegen, waterjuffers en libellen (zie foto). In mijn vijver is nog nooit een hagedis verdrongen, hoewel er regelmatig een dier in het water terecht komt na een snelle spurt door de tuin (Met landschildpadden en een vijver heb ik geen ervaring).

WAT ZIJN DE NADELEN VAN DIEREN IN DE TUIN?

- Keuze van dieren is natuurlijk beperkt.
- Vinden van legsels kan problemen opleveren.
- Overwintering kan waarschijnlijk riskanter zijn (denk aan een elfstedenwinter of een late strenge vorstperiode na een kwakkelwinter). Maar er is veel mogelijk: isoleren van delen van de tuin (tempex tegen de schutting) tijdelijk afdekken van de overwinteringsplaats met noppenfolie, maar je kunt ook verwarmingskabels op of rond de overwinteringsplekken overwegen.
- Predators uit de buurt kunnen problemen opleveren, hoewel in mijn geval het erg meevalt. (of heb je zelf honden of katten?)
- Altijd alert blijven op ontsnappingskansen zoals overhangende takjes en kieren of scheuren in de omheining.
- Tellen van de dieren kan lastig zijn. Naast de winterslaap blijken ook in de zomer mijn hagedissen regelmatig korter of langer onvindbaar. In de langdurig warme zomer van 1999 hielden verschillende hagedissen een zomerslaap van soms wel meerdere weken!

VOORDELEN

- Het hele seizoen ontvangen de dieren direct zonlicht, dus geen noodzaak om bijvoorbeeld vitamine D3 en kalk of andere preparaten toe te dienen. Alle hagedissen eitjes kwamen zonder problemen uit en leverden kerngezonde dieren op.
- Gevarieerd voedselaanbod, waarbij ze de nodige "lichaamsbeweging" opdoen. In geval van twijfel kan natuurlijk gewoon bijgevoerd worden.
- Mijn dieren hebben nooit last van ectoparasieten. De theorie is dat de in de tuin aanwezige mieren korte metten maken met luizen en teken. Het deert de dieren inderdaad niet wanneer ze overlopen worden door mieren.
- De dieren zijn veel mooier op kleur.
- Er zijn allerlei combinaties van reptielen en amfibieën mogelijk die in een terrarium nooit haalbaar zijn. Denk daarbij ook aan de combinatie met (moeras)schildpadden.
- Ik ga jaarlijks op vakantie, meestal enkele weken in het vroege voorjaar, maar soms ook in de zomer.

De enige zorg die ik van burens of bekenden vraag is om regelmatig de omheining te controleren op overgroeïende twijgen, meer verzorging is niet nodig.

- Het grootste voordeel is natuurlijk de ruimte waardoor het natuurlijke gedrag van onze dieren terugkeert. Ik kom regelmatig in, vaak mooie, tuinen van vrienden en bekenden, maar mis dan altijd de hagedissen die over het terras rennen of zich koesteren in de zon langs het paadje of op de vensterbank.

TENSLOTTE

Tot zo ver in het kort mijn ervaringen, en die van enkele medehobbyisten. Heb je misschien ook ervaring met deze hobby of verzorg je dieren in de tuin die in dit artikel niet zijn genoemd, of heb je raadgevingen of adviezen dan houd ik mij van harte aanbevolen.

Het lijkt mij tevens leerzaam om een aparte doelgroep op te richten waarbij deze hobby centraal staat. We kunnen ervaringen uitwisselen en na-

Bombina orientalis in vijver

tuurlijk elkaars terrariumtuin bekijken.

Niet iedereen hoeft tenslotte het wiel opnieuw uit te vinden!

Dus heb je ook ervaring met deze hobby of wil er meer over weten? Bel, schrijf of mail naar bovenstaand adres.

LITERATUUR

WESTBROEK, R. van, 1991. De kat en het buitenterrarium. *Lacerta* 49: 149-150

EENDEBAK, B., 1991. De Griekse Landschildpad (*Testudo hermanni*) in het buitenterrarium. *Lacerta* 49: 87-90

TERRARIUM-GARDEN OR GARDEN-TERRARIUM

The author gives a description of his garden, in which several lizards and amphibians are living.

A garden like this should preferably be oriented to the south or southeast. His lizards are active from the moment the sun reaches his garden in the morning. The garden is surrounded by a fence of concrete and wood, 2 m high and 1 m in the ground. As a result the garden is somewhat sheltered and a bit warmer than outside the garden. At the upper part of the fence a strip of wired glass of 20 cm is attached. All these measures are sufficient to keep the animals inside the garden, as long as no branches or climbing-plants form a bridge to the outer world. If the garden is suited for the lizards and there is no surplus population there is no tendency to escape at all. The right conditions encompass places to bask and to hide, places to hibernate (underground, well protected from freezing), enough food (native plants and a pile of compost attract many insects and other animals) and a place to lay their eggs. The animals prefer to hibernate at the spot where in the spring the sun shines first and longest. When the winter is severe, part of this spot can be covered with dry leaves and/or plastic.

The eggs are deposited in a place that is exposed to the sun the whole day, that is slightly moist and in which the animals can dig easily. Only occasionally extra food (meal-worms) is offered, for instance after the females have laid their eggs and prior to hibernation. Some precautions have to be taken to protect the animals from predators. Birds (crows, magpies) occasionally enter the garden, but the lizards are very aware of them and will hide immediately. A bigger problem is cats. To prevent them from entering the garden electric fence is fitted on top of the wooden fence. This is enough to scare them off. For maintenance it is sufficient to check the fence for overgrowing branches. For easy access a small path along the fence is recommended. All other parts of the garden should have easy access too. Animals that are suited for this kind of garden should be capable of hibernating. Suitable animals are for instance Green Lizards (*Lacerta viridis/bilineata*) from the northern part of their range or *Podarcis sicula*. This kind of animals will disappear in the end of September or the beginning of October, but not just in November.

There are some disadvantages in keeping animals this way. The choice of species is limited, eggs can be less easily found, hibernation can be more risky, predators can pose a problem, you have to stay alert for opportunities to escape and counting the animals can be difficult. Of course the advantages are more considerable. Direct sunlight, so no need to give vitamin D3, availability of a variety of food (in combination with physical exercise), no ectoparasites (probably due to the ants in the garden), more outstanding colors, combination of different species of reptiles and amphibians is possible, during vacations you only have to ask the neighbors to check for overgrowing branches, and most important the return of natural behavior.

It is suggested to exchange experiences with other interested people, for which the author can be called upon or mailed.